

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN

ŞƏRQŞÜNASLIQ

JURNALI

JOURNAL OF
ORIENTAL STUDIES
OF BAKU STATE UNIVERSITY

2/2026

ISSN 3134-7231

Bakı - 2026

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
21 oktyabr 2021-ci il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir
(Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi 4361)*

Baş redaktor:
akademik Rafael Hüseynov

Redaksiya heyəti:

BELLİNGERİ CAMPIERO

Professor; Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya

CAVADİ HƏSƏN

Professor; Kaliforniya Universiteti, ABŞ

CƏLİLOV OQTAY

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

ÇALISOVA NATALIYA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya

EKİCİ METİN

Professor; Ege Universiteti, Türk Dünyası

Araşdırmaları İnstitutu, Türkiyə

FİLİPPOV ALEKSANDR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti, Rusiya

XƏNDAN AYDAN

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

KAZIMOV MEHDİ

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QARADAĞLI VUQAR

Filologiya elmləri doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QASIMOVA AİDA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

LO MBAYE

Professor; Dyuk Universiteti, ABŞ

MANSOOR ASMA

Professor; İslamabad Beynəlxalq İslam

Universiteti, Pakistan

MƏMMƏDOVA ƏSMƏTXANIM

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

NİKOLAYEVA MARIYA

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Rusiya Elmlər Akademiyası, Rusiya

OÇİLOV OZODCON

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru;

Özbəkistan Dövlət Şərqsünaslıq Universiteti,

Özbəkistan

RƏSULOVA ƏSGƏR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Milli Arxiv İdarəsi, Azərbaycan

RÜSTƏMOV RUFƏT

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

SUFİYEV ŞODİMAXAMMAD

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası,

Tacikistan

TOBİA STEFAN

Professor; Strasburq Universiteti, Fransa

Bakı Dövlət Universitetinin **ŞƏRQŞÜNASLIQ** jurnalı/Journal of **ORIENTAL STUDIES** of Baku State University, № 2, 2026. – 168 səh. Bakı, BDU, 2026.

OXUYACAQLARINIZ

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

ABDULLAYEVA Gülnarə

**YƏHUDİ PİYUT ƏDƏBİYYATININ MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ ƏNDƏLUSDA
İBRİ DİLİNİN DÜNYƏVİ POEZİYA DİLİNƏ ÇEVRİLMƏSİ**

Stages of Jewish Ewish Piyuth Literature and the Transformation of
Hebrew into a Secular Poetry Language in Andalus

11

ARASLI Nüşabə

ARİF VƏ NƏVAİ

Arif and Navai

19

ƏLİYEVƏ Nərmin

**HƏBİB SAHİRİN POEZİYASINDA MİLLİ AZADLIQ HƏRƏKATININ
BƏDİİ-İDEOLOJİ TƏCƏSSÜMÜ**

The Artistic-Ideological Embodiment of the National Movement in Habib
Sahir's poetry

30

HÜSEYNOV Rafael

**BABA TAHİR IN HIS POETRY: DIVINE LOVE, WORDLY LOVE, AND
HUMAN RIGHTS**

Baba Tahir poeziyasında ilahi məhəbbət, dünyəvi sevgi və insan haqları

37

XƏNDAN Aydan

TÜRK POEZİYASINDA PARNASÇI ŞAİRLƏR

Parnassian Poets in Turkish Poetry

73

SADIQOVA Rəhilə

**ƏMƏVİLƏR DÖVRÜ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNDƏ QADINLARIN
MÖVQEYİ**

The Status of Women in the Literary and Cultural Milieu of the Umayyad
Period

79

DİLÇİLİK

ƏHMƏDOVA Nailə

**YAPON DİLİNDƏ FEİL VƏ FELİ SİFƏTİN QURULUŞUNUN,
AZƏRBAYCAN DİLİ İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ**

Comparative Analysis of the Structure of Verbs and Verbal Adjectives in
Japanese and Azerbaijan

93

MƏMMƏDOVA Əsmət xanım

**FARS DİLİNİN FONOTAKTİK SİSTEMİ VƏ FONETİK PROSESLƏRİN
MORFOLOJİ FUNKSİONALLIĞI**

The Phonotactic System of the Persian Language and the
Morphophonological Functionality of Phonetic Prozesse

100

TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ VƏ ÇEVİRMƏLƏR

HÜSEYNOV Rafael

ÖMƏR XƏYYAMIN NOVRUZ NAMƏSİ

Omar Khayyam's Letter on Nowruz

115

NƏSİBOVA Aytən

ROBERT HILLENBRAND. ŞAHNAMƏ VƏ PERSİYANIN İLLÜSTRASIYALI KİTABI

Robert Hillenbrand. The Shahnama and the Persian Illustrated Book

129

TƏQDİMATLAR, RƏYLƏR, DƏYƏRLƏNDİRMƏLƏR

ƏQİQ CƏFƏRZADƏ Gülnar

“QƏSİDE-Yİ ŞİNİYYƏ” VƏ YA “MERAT ÜS-SƏFA” (“Xaqani Şirvaninin ərəbcə qəsidələrinin izi ilə” monoqrafiyası əsasında)

Qaside-yi Shiniyya or Mir'at al-Safa (Based on the Monograph “In the Footsteps of Khaqani Shirvani’s Arabic Qasidas”)

145

HÜSEYNOV Rafael

DİSSERTASIYALARA RƏYLƏR VERİLMƏSİ VƏ MÜZAKİRƏLƏRİN APARILMASI PRAKTİKASININ YÜKSƏK ELMİ TƏLƏBLƏRƏ UYĞUNLAŞDIRILMASI ZƏRURƏTİ

The Need to Adapt the Practice of Reviewing and Discussing Dissertations to High Scientific Requirements

153

APA7 qaynaq göstərmə təlimatı

164

Nəşrə dair tələblər

166

Publication requirements

167

**TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ
VƏ
ÇEVİRMƏLƏR**

UOT 821.222.1

DOI <https://doi.org/10.30546/209805.2026.110.2.053>

ÖMƏR XƏYYAMIN NOVRUZ NAMƏSİ

Fars dilindən tərcümə edən: RAFAEL HÜSEYNOV*

Giriş

Lap çoxdan bütün dünyanınki olan Qiyasəddin Əbu l-Fəth Ömər ibn İbrahim Xəyyam Nişapuri (18 may 1048 – 4 dekabr 1131) insanlıq tarixində dahi astronom, riyaziyyatçı, filosof və misilsiz rübai ustası kimi yaşamaqdadır. Ömər Xəyyamın müxtəlif bilik sahələrinə aid 20-dək risaləsi orta əsrlər müsəlman Şərqində yüzillərcə məşhur olmuş, dərinliyi və yenilikçiliyi ilə daim diqqət mərkəzində qalaraq nücum, cəbr, həndəsə, mineralogiya, fəlsəfə və digər elmlərin inkişafına müsbət təsirini göstərmişdir. Şərq onu böyük alim kimi tanıyıb qəbul etsə də, 1859-cu ildə ingilis araşdırıcısı və şairi Edvard Fisceraldın (1809–1883) 100 Xəyyam rübaisini çevirərək nəşr etdirməsi qısa müddətdə onu Avropa və Amerikanın sevimlisinə çevirmiş, tezliklə dünyada bir alimdən daha çox şair kimi şöhrətləndirmişdir. Həmin qəfil şöhrətlənmənin nəticəsi budur ki, Ömər Xəyyam indi şeirləri dünya dillərinə ən çox tərcümə edilmiş Şərq şairidir. Xəyyamın rübailəri Azərbaycan dilinə də həm Güneydə, həm Quzeydə müxtəlif nəsillərin şairləri tərəfindən çevrilmişdir. Bu çevirmələr sırasında Mikayıl Müşfiq, Mirmehdi Seyidzadə, Əkrəm Cəfərin tərcümələri daha çox rəğbət qazanmışdır. Azərbaycanda Ömər Xəyyam rübailəri XX əsr boyu, eləcə də başlanmış XXI yüzildə dönə-dönə nəşr edilsə də, təəssüflər ki, onun fars və ərəbcə olan digər qiymətli əsərləri hələ Azərbaycancaya çevrilməmişdir. Xəyyama mənsub edilən əsərlərdən biri də Novruz bayramının yaranış tarixi və ənənələrinə həsr edilmiş, eləcə də həyat elmi ilə bağlı bir sıra maraqlı təfərrüatları əks etdirən, bir-birindən cazibədar hekayətlərlə bəzədilmiş “Novruznamə” əsəridir ki, o da Azərbaycan oxucusuna indiyədək ana dilimizə tərcümədə təqdim edilməmişdir. Həmin əsəri ana dilimizə çevirərək ona geniş müqəddimə yazmış, əsərin tarixiliyi məsələlərini və digər məziyyətlərini izləmişik. Həmçinin bu əsərə öz həcmindən də geniş alınan şərh və izahlar hazırlamışıq. “Şərqsünaslıq” jurnalının bu sayından başlayaraq qarşıdakı daha 2 buraxılışımızda tərcümənin tam mətninin təqdimini tamamlayacağıq. Şərhlər mətnin nəşr edilən son parçasının axırında veriləcəkdir. Ancaq “Novruznamə” haqqında ayrıca araşdırmamız “Şərqsünaslıq” jurnalının növbəti buraxılışlarından birində elmi məqalələr bölməsində dərc ediləcəkdir. Əslində klassiklərin qələmindən çıxmış hər yazı onların gələcək nəsillərə ünvanladığı və zaman-zaman oxunduqca bitməyən, hər yeni oxunuşda daha başqa gözəllikləri üzə çıxan məktubudur. “Novruznamə” də həmin qəbildən olan bir namədir ki, Azərbaycan oxucusu ilə ana dilimizdə ilk görüşünə gəlib.

Açar sözlər: *Xəyyam, rübai, tərcümə, Novruz bayramı, Novruznamə, tarixilik*

* Akademik; Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi; rafaelhuseyn@yahoo.com;
<https://orcid.org/0009-0001-4672-0519>

Ömər Xəyyam Nişapuri

“Novruznamə”

Bağışlayan və mərhəmətli Allahın adı ilə başlayıram. Dünyanın yaradıcısı, Yer in və zamanın yiyəsi, bütün canlılara qida verən, bütün aşkardakı və gizləndəkiləri hərəkətə gətirən, bənzərsiz və ortaqsız olana, məsləhətçimizə, yalnız sayca təkliyinə, başqaları ilə hər müqayisədə yeganəliyinə görə deyil, mahiyyətə Vahid olana, qadir olana və köməyə ehtiyac duymayana – böyüklüyü ulu olan Allaha təşəkkürlər və sitayişlər!

Onun saf Adəmdən başlamış ərəb rəsuluna – Məhəmməd Mustafaya qədərki bütün peyğəmbərlərinə ehtiram!

Onların hamısına, həmçinin Məhəmməd peyğəmbərin qohum-əqrəbasına, dostlarına, seçilmişlərinə xeyir-dualar.

Hikmət sahibi olan xacə, zəmanəsinin filosofu, *seyyid ül-mühəqqiqin* (araşdırıcıların başçısı), *məlik ül-hükəma* (alimlərin böyüyü) Ömər ibn İbrahim əl-Xəyyami (Allah ona rəhm etsin) belə söyləyir ki, kamil ağıl baxımından nəzər salanda mən sözdən yaxşı nemət və nitqdən ülvə heç bir şey tapa bilmədim. Çünki nitqdən daha yaxşı bir şey olsaydı, Haqq-təala öz elçisinə – *səll əl-ləhu əleyh* – onun vasitəsilə müraciət edərdi. Və belə söyləmişlər ki, həyatda ən xeyirli həmsöhbət kitabdır.

Sözünə həddən ziyadə sadıq olan çox yaxşı bir dostum novruzun yaranma səbəbi və bunu hansı padşahın təyin etdiyini ona anlatmağımı məndən rica etdi. Mən bu iltiması qəbul etdim və böyüklüyü ulu olanın köməyi ilə bunları həmin dostuma qısaca belə nağıl etdim.

“Novruznamə” kitabının başlanğıcı

Ərz etdiyim bu kitabda novruzun əsl həqiqəti açılır, əcəm mülkləri dövründə onun hansı gün qeyd olunduğundan, hansı padşah tərəfindən təyin edildiyindən və niyə bayram kimi keçirilməsindən, eləcə də padşahların başqa adətlərindən və onların müəyyən işlərdəki rəftarlarından müxtəsərcə bəhs edilir.

Novruzun müəyyənləşdirilməsi səbəbinə gəlincə, o, bundan ibarətdir. Bəllidir ki, günəşin 2 dövrü var. Birincisi odur ki, hər 365 gün 6 saatdan sonra Günəş Həməl (Qoç) bürcünün əvvəlinci dəqiqələrinə qayıdır. Və hər il bu müddət azalır.

Cəmşid bu günü tapanda onu “novruz” (yeni gün) adlandırdı və həmin günü bayram elan etdi. Ondən sonra padşahlar və digər insanlar da beləcə etdilər.

Belə hekayət olunur ki, Kəyumərs əcəm mülkləri arasından ilkin olaraq şahlıq taxtına əyləşdiyi zaman hər kəsin bilməsindən ötrü ilin günləriylə aylarına ad verməyi və tarix hesablamaq ənənəsini yaratmağı qət etdi.

O, sübh çağı Günəşin Həməl (Qoç) bürcünün ilk dəqiqəsinə girdiyi anı müəyyənləşdirdi, əcəm möbədlərini topladı və tarixi hesablamağı bu andən başlamağı əmr etdi.

Möbədlər də bir araya gələrək tarix hesablamağı o andən başlamağa qərar verdilər.

Həmin zəmanənin bilginləri sayılan əcəm möbədləri deyirdilər ki, ulu və müqəddəs İyzəd (Yaradan) 12 mələk xəlq etmişdir.

Onların dördünü asimana göndərüb ki, səmanı şeytanlardan qorusunlar.

Dördünü dünyanın dörd tərəfinə yollayıb ki, əhrimənləri Qaf dağından aşmağa qoymasınlar.

Dörd mələyə isə O, yerdə və səmada dolaşaraq iblisləri insanlardan kənara qovmağı tapşırıb.

Əcəm möbədləri deyirdilər ki, bu dünya köhnə saray içərisində tikilmiş yeni ev kimi başqa bir dünyanın içərisində yerləşir və ulu İyzəd Günəşi nurdan xəlq edib, Günəşin köməyi ilə səmanı və Yeri yaradıb. Bütün insanlar Günəşə sitayiş edirlər. Çünki Günəş ulu İyzədin nurlarından olan nurdur. İnsanlar ona xüsusi təntənə və təzimlə baxırlar. Çünki ulu İyzəd Günəşin yaradılmasına bütün başqa şeylərin vücuda gətirilməsindən daha artıq diqqət yetirmişdir. Böyük padşah öz valilərindən birini ucaldıb onun üstünlüyünü elan etdiyi və hamının o şəxsi məlik saymağını buyurduğu sayaq, İyzəd də Günəşə o cür münasibət bəsləmişdir.

Deyirlər ki, *təbarək və təala* (ucalardan uca və müqəddəs) olan İyzəd Günəşə şüalarının və həmin şüaların gətirdiyi faydaların hər yerə yetişməsi üçün hərəkətə gəlməyi əmr edəndə o, Həməl bürcünün (Qoçun) baş tərəfindən çıxdı.

Günəş asimanda fırlandı və zülmət işıqdan ayrıldı, gecə ilə gündüz yarandı.

Bu dünyanın yaranma tarixi belə başlandı.

Bundan 1461 il keçəndən sonra Günəş yenidən həmin gün, həmin dəqiqədə həmin yerə qayıtdı. Bu müddət ərzində Müştəri (Yupiter) və Zühəl (Saturn) 73 dəfə birləşdi.

Bunu "kiçik birləşmə" adlandırırlar və belə qovuşma hər 20 ildən bir baş verir.

Günəş öz dövrünü qurtararaq həminki yerinə qayıdanda Müştəri (Yupiter) və Zühəl (Saturn) arasında birləşmə baş verir və bu birləşmə Zühəlin (Saturn) qalxma bürcü olan Mizan (Tərəzi) bürcünün qarşısındakı bürcdə – Zühəlin (Saturn) düşmə bürcü olan bürcdə gerçəkləşir. Burada bir dövr oradakı elə bir dövrə bərabərdir ki, səyyarələrin biz göstərdiyimiz yerlərinə uyğun gəlir.

Günəş Həməl (Qoç) bürcündən çıxanda Zühəl (Saturn) də, Müştəri də (Yupiter) orada ucalardan-uca İyzədin iradəsincə başqa ulduzlarla bir yerdə idilər.

Aləmin vəziyyəti dəyişdi və aləmin vəziyyətinə, gərdisinə uyğun yeni şeylər də əmələ gəldi. Bu zaman əcəm şahları Günəşə sitayiş edən hər insanın həmin günü tapa bilməyəcəyini nəzərə alaraq o günü seçdirib bayram təyin etdilər. Adamlara da xəbər verdilər ki, bayramın vaxtından agah olsunlar, bu tarixi nəzərdən qaçırmasınlar.

Belə söyləyirlər ki, Kəyumərs bu günü tarixi hesablamaların başlanğıcı kimi müəyyən edəndə Günəş ilini – Günəş dövrünün tamam olduğu 365 günü hər biri 30 gün olan 12 hissəyə böldü, həmin 12 hissənin hər birini isə müqəddəs ulu İyzədin dünyaya göndərdiyi 12 mələkdən birinin adı ilə adlandırdı.

Sonra Kəyumərs 365 bütöv və bir çərək gündən (6 saat) ibarət olan böyük dövrü böyük il adlandırdı və onu 4 yerə böldü. Böyük ilin 4 hissəsi bitəndən sonra böyük novruz baş verir və dünyanın vəziyyəti yeniləşməyə başlayır.

Şahların belə adəti var ki, onlar tarixin başlanğıcının təyin edilməsi ilə əlaqədar olaraq hər ilin əvvəlində mübarəkbadlıq və şadanalıq mərasimləri keçirməlidirlər.

Novruz gününü bayram edən və şənələnən adam gələn novruza qədər sevinc və işrət içərisində olar.

Bu adəti şahlar üçün alimlər müəyyən etmişlər.

Fərvərdin ayı – *fərvərdin* pəhləvi sözüdür və mənası ona gəlir ki, həmin ayda bitkilər cücərməyə başlayır. Bu ay Həməl (Qoç) bürcünə aiddir. Bu ayın əvvəlindən sonuna qədər Günəş həmin bürcdə olur.

Ordibehişt ayı – bu ayı ona görə *ordibehişt* adlandırırlar ki, həmin ayda dünya öz fərəhləri ilə cənnətə oxşayır. *Ord* pəhləvi dilində “bənzəyən, sanki” mənasını verir.

Günəş bu ayda öz həqiqi dövrünə müvafiq olaraq Sur (Buğa) bürcündə yerləşir.

Bu ay yazın ortasıdır.

Xordad ayı – yəni o aydır ki, adamlara yemək verir, insanları taxıl, arpa və meyvə ilə qidalandırır. Günəş bu ayda Cövza (Əkizlər) bürcündə olur.

Tir ayı – bu ayı ona görə belə adlandırmışlar ki, həmin ayda buğda, arpa və digər məhsulları bölürlər. Bu ayda Günəş ən yuxarı ucalıqdan aşağı düşməyə başlayır. Bu ayda Günəş Səratən (Xərçəng) bürcündədir. Bu ay yazın ortasıdır.

Mordad ayı – yəni “*torpaq verdi*”. Başqa sözlə, torpaq bar-bərəkətin, meyvələrin yetişməsindən ötrü verməli olduqlarını verdi.

Bu ayda hava torpağın tozuna bənzəyər. Bu ay yayın ortasıdır. Bu ayda Günəş Əsəd (Şir) bürcündə olur.

Şəhrivər ayı – bu ayı ona görə belə adlandırırlar ki, bu ayda gəlir-mədaxil bol olur. Yəni şahların əsas gəlirləri bu aya düşür. Kəndlilərə bu ay vergiləri ödəmək daha asandır. Bu ayda Günəş Sünbülə (Qız) bürcündə qərar tutur. Bu, yayın son ayıdır.

Mehr ayı – bu aya ona görə *mehr* deyirlər ki, həmin ayda insanlar arasında mehribanlıq olur, adamlar qismətlərinə düşən məhsuldan, meyvədən başqalarına da paylayır, birgə yeyirlər. Günəş bu ay Mizan (Tərəzi) bürcündə olur. Bu ay payızın başlangıcıdır.

Aban ayı – “*Aban*” sular deməkdir. Bu ayda başlanan gur yağışlar nəticəsində sular artır və insanlar əkinləri suvarırlar. Günəş bu ayda Əqrəb bürcündə olur.

Azər ayı – pəhləvi dilində *azər* “od” deməkdir. Bu ayda hava soyuyur və oda ehtiyac yaranır. Bu ay Günəş Qövs (Oxatan) bürcündə olur.

Dey ayı – pəhləvi dilində *dey* “şeytan” deməkdir. Bu ayı sərt olduğuna görə “dey” adlandırılıblar və yer-yurd bu ayda xürrəm olmaqdan uzaqdır. Günəş bu ay Couza (Oğlaq) bürcündə olur. Bu, qışın birinci ayıdır.

Bəhmən ayı – mənası “həminki kimi” deməkdir. Yəni bu ay soyuqluğu və quruluğuna görə dey ayına oxşayır. Günəş bu ayda Zühəllə (Saturn) birgə Dəlv (Dolça) bürcündə olur və Couza (Oğlaq) bürcünə yaxınlıqda yerləşir.

İsfəndərmuz ayı – bu aya bu adı ona görə veriblər ki, pəhləvi dilində *əsfənd* “məhsul, bar” deməkdir. Yəni bu ayda meyvələr və bitkilər boy atmağa başlayır. Günəş bu ayda son bürcə – Hut (Balıqlar) bürcünə yetişir.

Beləliklə, Kəyumərs ili bu minvalla 12 yerə bölərək tarixhesablama vərdişinin təməlini qoydu. Bundan sonra o, 40 il ömür sürdü. Kəyumərs rəhmətə gedəndən sonra onun yerinə Huşəng gəldi və Huşəng 970 il padşahlıq etdi. O, divləri məğlub etdi, dəmirçilik, dülgərlik və toxuculuq peşələrini ixtira etdi, həmçinin baramadan ipək, arıdan bal alınmasının yolunu tapdı. Və dünyanı sevinc içərisində qoyaraq yaxşı adla həyatdan getdi.

Ondan sonra taxta Təhmurəs əyləşdi. Təhmurəs 30 il hakimiyyət sürdü. O, divləri itaətə gətirdi, bazarlar, küçələr saldı, ipək və yun toxumağın əsasını qoydu.

Onun əyyamında sabıyan dininə tapınan Bozəsp adlı bir zahid meydana çıxdı və Təhmurəsi də bu dinə cəlb etməyə müvəffəq oldu. Təhmurəs sabıyan dinini qəbul edərək zünnar bağladı, Günəşə pərəstiş etməyə başladı.

Təhmurəs insanlara yazmaq öyrətdi.

Ona “Divbənd Təhmurəs” – Divtutan Təhmurəs deyirdilər.

Təhmurəsdən sonra şahlıq qardaşı Cəmşidə keçdi.

Artıq tarix hesablaşmanın başlanmasından 1040 il keçirdi və Günəş fərvərdinin başlandıqı ilk gündə doqquzuncu bürcə – Qövsə (Oxatan) yetdi.

Cəmşid 421 il padşahlıq edəndən sonra bu dövr bitdi və Günəş öz fərvərdində yenidən Həməlin (Qoç) əvvəlinə gəldi.

Beləliklə, dünya müvazinətə yetişdi.

Cəmşid divləri itaətə gətirdi və hamamlar tikməyi, parça istehsal etməyi əmr etdi. Ona qədər parçanı “divlərin toxuduğu şey” adlandırırlar. Amma insanlar zaman ötdükcə ağıl və təcrübə ilə indi gördüyünüz vəziyyətə gəlib çatdılar.

Cəmşid atla eşşəyi qovuşdurdu və qatır əmələ gəldi.

O, mədənlərdən cavahir çıxartdı, silah və bəzəklərin bütün növlərini də o düzəltdi. O, dəfinələrdən qızıl, gümüş, mis, qalay, qurğuşun çıxartdı, taxt, tac, qolbaqlar, boyunbağlar, möhürlü üzüklər yaratdı. O, müşk, ənbər, kafur, zəfəran, ud və digər xoş ətirli maddələr əldə etdi.

Cəmşid də xatırladığımız günü bayram kimi qəbul etdi, o da həmin günü “novruz” adlandırdı və adamlara hər yeni fərvərdinin gəlişini bayram etməyi və bu günü Günəşin böyük dövrü baş verənə qədər yeni il saymağı əmr etdi. Çünki həmin müddətdə bu gün, həqiqətən, yeni gün olacaq.

Cəmşid hökmdarlığının başlanğıcında çox ədalətli və Tanrıdan qorxan xeyirxah bir şəxs idi, camaat onu sevirdi və şad-xürrəm yaşayırdılar. Ulu İyzəd Cəmşidə elə bərəkət və ağıl vermişdi ki, bunun vasitəsilə o, insanları qızilla, qiymətli daşlarla, parçalar, ətirli bəzədi, heyvan sürüləriylə təmin etdi.

Hakimiyyətindən 400 ildən bir qədər artıq vaxt keçəndə onun qəlbinə şeytan girdi və dünya malına şirnikdi (İlahi heç kəsi dünya malına şirnikdirməsin!). O, lovğalaşdı, ədalətsizliyə, özünü dartmağa adət etdi, xalqın mal-dövlətindən özünə xəzinə yaratmağa başladı. İnsanlar ondan əzab görməyə başladılar və gecə-gündüz Ulu İyzədə yalvardılar ki, Cəmşidin hakimiyyəti zavala uğrasın.

İlahi nəciblik Cəmşidi tərks etmişdi və artıq onun gördüyü bütün işlər xəta idi. Belə olanda şahlığın bir bucağından Zöhhak adlandırılan Bəyurəsp çıxdı və Cəmşidi taxtdan saldı. Xalq da Cəmşidə yardımçı olmadı, çünki onun əlindən zara gəlmişdilər.

Cəmşid Hindistan torpağına qaçdı. Bəyurəsp padşahlığa başladı və sonra Cəmşidi də tutaraq parça-parça elədi. Bəyurəsp min il padşahlıq etdi. Əvvəlcə ədalətli idi, sonralarsa ədalətindən əsər-əlamət qalmadı, sözündə və əməlində iblislə çuğlaşdı. Əfridun Hindistandan buralara gəlib çatana, onu məhv edərək taxta çıxanacan insanlara zülm etdi. Əfridun Cəmşid nəslindən idi. O, 500 il padşahlıq etdi.

Əfridunun hakimiyyətindən 164 il keçəndən sonra Kəyumərsin tarix hesablaşmasına müvafiq olaraq ikinci dövr tamam oldu.

Əfridun İbrahim əleyh üs-səlamın (ona salam olsun) dinini qəbul etdi.

O, fili, şiri və qaplanı, gepardı – gillik pişiyini ələ öyrətdi, çadır və binaya yapışıq sütunlu eyvan düzəltdi, bağlara və evlərə axar su çəkdi, meyvə bağlarına yaxşı bar verən turunc, narınc, badrəng, lumunun, çiçəklərdənsə qızılgülün, bənövşənin, nərgizin, nilufərin və başqalarının şitillərini və toxumlarını gətirdi.

Mehriqanı da o, təyin etdi. Zöhhakı tutub padşahlığa başladığı bu günü o, Sədə bayramı elan etdi.

Zöhhakın cövr və sitəmlərindən azad olmuş insanlar razı idilər və bu günü xeyir fal kimi bayram edirdilər.

O vaxtdan indiyə qədər İranda və Turanda yaxşı padşahların şərəfinə hər il həmin mərasim keçirilir.

Günəş növbəti dəfə öz fərvərdininə çatanda Əfridun yenidən həmin günü bayram etdi, dünyanın hər yerindən adamları topladı, bir bağlaşma yazaraq canişinlərinə ədalətli olmağı buyurdu, səltənəti övladları arasında böldü.

Ceyhundən Çin və Maçinə qədər uzanan Türküstanı Tura, Rum torpağını Səlmə, İrani və öz taxtını İracə verdi. Türk, rum və əcəm şahları eyni kökdəndirlər və bir-biri ilə qohumdurlar. Belə ki, onlar hamısı Əfridunun soyundandırlar. İnsanlara da şahlar şərəfinə ayini keçirmək vacibdir, çünki onlar da Fəridunun nəslindəndirlər.

Əfridunun və onun ardınca gələn padşahların dövrü sovuşandan sonra Güştəsp hakimiyyətə gələrək 30 il taxtda oldu. Bundan sonra isə Zərdüşt meydana çıxdı və atəşpərəstlik dinini gətirdi.

Güştəsp Zərdüştün dinini qəbul edərək onun yolunu tutdu.

Əfridunun bayram elan etdiyi gündən həmin vaxta qədər 940 il keçirdi.

Günəş Əqrəb bürcünə girəndə Güştəsp uzun ili qeyd etməyi buyurdu.

Nəticədə fərvərdinin başlanması Günəşin Səratən (Xərçəng) bürcünə girdiyi vaxta düşdü və Güştəsp həmin günü bayram təyin edərək dedi ki, bu günü gözləyin və novruz olaraq keçirin; Çünki Səratən (Xərçəng) iş üçün uğurlu bürcdür və kəndlilərə, əkinçilərə ixtiyar vermək lazımdır ki, vergilərini bu vaxt ödəsinlər. Ona görə ki, həmin vaxt xərac vermək onlara yüngül başa gələr.

Sonra Güştəsp illərin müəyyən olması, insanların öz vaxtlarını istər istilər, istər soyuqlar zamanı dürüst bilməsi üçün uzun ili hər 120 ildən bir hesablaması əmr etdi.

Bu adət "Zülqərneyn" adlandırılan Rumlu İskəndərin dövrünə qədər davam etdi.

Bu vaxtdan başlayaraqsa adamlar uzun ili qeyd etməkdən vaz keçdilər və uzun ilin qeyd edilməsi adətinin yaranmasından əvvəlki zamanlarda olduğu kimi hərəkət etməyə başladılar. Bu, Ərdəşir Papəkan dövrünə qədər sürdü.

Ərdəşir Papəkan yenidən uzun ili böyük bayram elan etdi, bu haqda əhdname yazdı və o günü novruz adlandırdı.

Adamlar Nuşirəvan Adilin dövrünə qədər bu minvalla getdilər.

Mədain sarayı tikilib qurtaran vaxt Nuşirəvan Adil o dövrün adətlərinə uyğun olaraq novruzunu təyin etdi. Lakin o, uzun ili qeyd etmədi və bunun səbəbini belə izah etdi ki, Günəş öz dövrünün axırına yaxın Səratən (Xərçəng) bürcünə yetməyincə insanlar bu adətdən çəkinməlidirlər.

Beləliklə, o, Kəyumərs və Cəmsidin uzun ili qeyd etmək barədə göstərişlərini ləğv etdi. Bu, Xəlifə Məmun dövrünə qədər davam etdi.

Xəlifə Məmun Günəşi müşahidə etməyi buyurdu və əmr etdi ki, hər il Günəş Həməl (Qoç) bürcünə çatanda novruz qeyd edilsin.

Beləliklə, "Zici-Məmun" – Məmunun astronomik cədvəlləri tərtib olundu və bizim çağımızacan təqvimini o cədvəllərin köməyi ilə hesablayırlar.

Bu, Əl-Mütəvəkkil Əliullanın dövrünəcən davam etdi. Mütəvəkkilin Məhəmməd ibn Əbdül-Məlik adlı vəziri vardı. Vəzir bir gün ona dedi ki, vergilərin yığılması elə vaxta düşür ki, sürülər taxıl zəmilərindən uzaqda olur və buna görə də camaat əziyyət çəkir. Əcəm hökmdarlarının adətinə görə isə uzun il qeyd olunurdu ki, il öz yerinə qayıtsın. Belədən onlar vergini məhsul yığımından sonra verərdilər və nisbətən az əziyyət çəkərdilər.

Mütəvəkkil razılaşdı, uzun ili hesablaması əmr etdi və cədvəldə Günəşi Səratəndən (Xərçəng) fərvərdinə qaytarmağı buyurdu. Belə olanda adamlar rahatlaşdılar və əvvəllərdəki tək yenidən bu qaydaya əməl etməyə başladılar.

Bundan sonra Sistan əmiri Xələf İbn Əhməd daha bir uzun il təyin etdi. O vaxtdan bizim zamanacan 16 gün fərq edir.

Səid Müinəddin (Dinin dayağı, xoşbəxt sultan) Məlikşah (Allah onun qəbrini Öz nuruyla doldursun!) bundan xəbər tutunca köhnə uzun ili bərpa edərək təqvimini öz yerinə qaytarmağı əmr etdi. Bununçün Məlikşah Xorasandan o zəmanənin böyük alimlərini dəvət etdi və onlar da müşahidə üçün bütün zəruri olanları düzəltdilər, qala ucaldılar, üstürləb qurdular və novruzunu fərvərdinə keçirdilər. Lakin zəmanə padşaha bu işi başa çatdırmağa zaman vermədi və uzun il məsələsi tamamlanmamış qaldı.

Novruzun sələflərimizin kitablarından tapdığımız və ailələrdən eşitdiyimiz həqiqəti bunlardan ibarətdir.

İndi isə əcəm padşahlarının bir para adətlərindən qısaca bəhs edək və sonra Allahın vasitəçiliyi, Onun xeyirxah yardımı ilə təzədən novruz söhbətinə qayıdaq.

Əcəm padşahlarının adətləri haqqında

Bütün zamanlarda əcəm şahlarının mümkün qədər yaxşı süfrə açmaq adəti olub. Xəlifələr dövrü yetişəndə isə onlar süfrə açmaqda elə işlər gördülər ki, vəsfi belə çətindir. İllah da bu, Abbasi xəlifələrinə aiddir. Şorbanın, bozartmanın müxtəlif növlərini, cürbəcür halvaları, pivəni onlar süfrəyə gətirdilər.

Halvanın haşimi, sabuni, louzinə kimi bir çox yaxşı çeşidlərini, həlimləri, undan hazırlanan növ-növ şirniyyatı Abbasi xəlifələri dəb saldılar.

Bu xoşagəlen adətlər onların genişürəkliyi göstəricisiydi.

Ədalətlik, imarətlər tikmək, elmləri öyrənmək, fəlsəfə ilə məşğul olmaq, alimlərə himayədarlıq etmək əcəm hökmdarlarının adətlərindəndir və onlar bütün bu işlərdə böyük səy nümayiş etdirirdilər.

Əcəm şahlarının başqa adətləri də vardı: onlar ölkənin hər şəhərində, hər vilayətində öz adamlarını – “sahibxəbərlərini” qoydular ki, camaat arasında olan hər bir hadisə barədə padşaha xəbər çatdırsınlar və şah da bunlarla bağlı fərmanlar verə bilsin. Bu tədbirin sayəsində əliəyri adamların əli qısalmışdı və şah qulluğunda olanlar heç kəsə qarşı ədalətsizlik törətməyə cəsəret etmir, heç kəsdən nahaq yerə bircə dirhəm belə ala bilmirdilər. Şahın qulları camaatdan qayda-qanunla müəyyən ediləndən artıq bir şey tələb edə bilməzdilər.

Beləliklə, mal-dövlət, arvad-uşaq əmin-amanlıq içindəydilər və mühafizə olunurdular. Hər bir kəs padşahın qorxusundan öz işi, öz dolanışığı ilə məşğul idi.

Əcəm şahlarının daha bir adəti: onlar nökrə verdikləri çörəyi geri istəməzdilər və adətə görə, müəyyən vaxtda hər il, hər ay onların ruzilərini paylardılar. Bir kəs ölsəydi və ondan sonra atasının gördüyü işi görə biləcək oğlu qalsaydı, atanın ruzisini ona verərdilər.

Başqa bir adət: əcəm padşahları imarətlər tikməyə bərk can atardılar və taxta oturmuş hər padşah gecə-gündüz yaxşı iqlimi olan yerdə şəhər salmaq haqda düşünürdü ki, sonralar onun məmləkətin çiçəklənməsinə necə qayğı göstərdiyini xatırlasınlar.

Əfridun nəslindən olan əcəm, türk və rum padşahlarının belə bir adəti vardı ki, şah hündür saray, karvansara, qala tikdirsəydi, şəhər, kənd saldırsaydı, ya arx çəkdiysəydi və bu iş onun dövründə qurtarmasaydı, onun oğlu, yaxud hökmdarlıq taxtında onun davamçısı olan şəxs hakimiyyət işlərini ələ alandan sonra bütün digər işlərdən daha əvvəl özündən əvvəlki padşahın başladığı və natamam qalmış inşaatı başa çatdırmağa

diqqət yönəldərdi. Yəni qoy hamıya agah olsun ki, biz də dünyanın və ölkənin çiçəklənməsi üçün çalışırıq. Amma padşah oğlu belə məsələlərə atasından artıq qısqançlıqla yanaşardı və bunun da bir neçə səbəbi var.

O deyərdi ki, övlad üçün atanın yarımçıq qalmış işini sona yetirmək daha zəruridir; çünki atanın şahlıq taxtına oturduğumuzdan bu işi başa çatdırmaq bizimçün ondan daha münasibdir.

Daha sonra deyərdi ki, mənim atam bu imarəti dünyanı daha abad etməkçün ucaldıb, bunu ruhunun yüksəkliyi ucbatından, yaxşı ad çıxarmaq naminə, ulu Tanrıya yaxınlaşmaq xatirinə, yaxud zövq və şadlıq üçün tikib. Hər halda mənim üçün də ölkənin abadlaşması, xeyirli şöhrət, ulu Pərvərdigarı qane salmaq, ləzzət və sevinc lazımdır.

Buna görə də padşah oğlu yarımçıq qalmış tikilini başa çatdırmağı əmr edər və həmin şəhərin, yaxud imarətin tamamlanmasına nail olardı.

Tikinti vəliəhdin padşahlığı dövründə bitməsəydi, işi onun ardıcılı axıra çatdırardı. Və adamlar belə şaha dua edər, onu yüksək qiymətləndirər, “Ucalardan-uca Allah bu binanı onun əli ilə başa çatdırdı” deyərdilər.

Şapur Zülləktafın təməlini qoyduğu Mədəindəki Kəsra eyvanını ondan sonra bir neçə padşah tikmiş və bu inşaat Nuşirəvan Adilin əliylə sona yetirilmişdir.

Belə nümunələr çoxdur və Əndiməşk körpüsü də o sıradandır.

Əcəm padşahlarının başqa belə bir adəti olub: kimsə onlara bir şey aparsaydı, bir mütrib onlara bir nəğmə oxusaydı, ya onların xoşuna gələn yaxşı söz söyləsəydi, padşahlar “əhsən” deyərdilər və onlar “əhsən” söyləyən kimi həmin adama xəzinədən min dirhəm verərdilər.

Əcəm padşahları xoş söhbəti yüksək dəyərləndirərdilər.

Əcəm padşahlarının daha bir adəti belə idi: onlar 3 cinayətdən başqa bütün günahları bağışlardılar.

Bağışlanmaz cinayətlərdən birincisi onların sirrini aşkar etmək, ikincisi Yaradanı təhqir etmək, üçüncü əmrə əməl etməmək, ona nifrətlə yanaşmaq idi.

Deyərdilər ki, padşahın sirrini saxlamayana – bel bağlamaq olmaz; Yaradanı təhqir edən – dinsizdir; şahın əmrinə tabe olmayan – şahla bərabər olmaq iddiasına düşüb ki, əmrə müxalif çıxıb.

Padşahlar bu üç cinayətin hər üçünü dərhal cəzalandırardılar. Deyərdilər ki, şahların dünya sərvətlərindən malik olduqlarına başqa adamlar da sahibdirlər və şahlarla digər insanların arasındakı fərq yalnız bundadır ki, padşahlar hakimiyyəti idarə edirlər. Əgər adamlar padşahın fərmanına qulaq asmırlarsa, onda şahla rəiyyətin nə fərqi var?!

Əcəm padşahlarının daha bir adəti: onlar səhralarda karvanların durduğu yerlərdə karvansaralar tikdirər, quyu qazdırar, yolları quldurlardan, şər adamlardan qoruyardılar.

Onlar birisinə maaş, ya təqaüd verməyi buyursaydılar, bunu hər il həmin adamın tələb etməsini gözləmədən edərdilər.

Hökumət qulluqçularından kimsə hansısa vilayətə, ya kəndə qoyulmuş vergiyə qanunla qəbul olunduğundan əlavə bir şey artırsaydı, şahlar belə məmurlara bu cür işləri tapşırmaq, onları cəzalandırardılar. Belə edərdilər ki, daha başqa heç kəs adamlardan artıq bir şey almağa tamah salmasın.

Çünki hakimiyyətin dağılmasının səbəbi elə bundadır. Hansısa xidmətçisi padşaha yaxşı bir qulluq göstərsəydi, təxirə salmadan xidmətinə uyğun olaraq ona təşəkkür edər və mükafat verərdilər ki, başqaları da yaxşı xidmət göstərməyə can atsınlar.

Kimşə günah işlətsə, ya bir təqsiri olsaydı, onu o saat cəzalandırmağı əmr etməzdilər. Əvvəlki xidmətlərini nəzərə alaraq onu həbsxanaya salardılar ki, bir adam zəmin duracağı təqdirdə onu bağışlamaq mümkün olsun.

Belə misallardan çox gətirmək olar. Onların hamısını xatırlatsaq, uzun çəkər. Elə bu qədər də kifayətdir.

İndi isə bu kitabın əsas məqsədi olan novruz naməsinə – novruzun təsvirinə qayıdaq.

Möbədən möbədin gəlməsi və novruzun elan edilməsi

Keyxosrov dövründən son İran padşahı Yəzdigirdə qədər İran şahlarının belə adəti vardı ki, novruz günü şah ailəsindən olmayan bir adam padşahın yanına ilkin təşrif gətirər və bu, möbədən möbəd olardı.

Möbədən möbəd şahın hüzuruna şərəblə dolu qızıl cam, möhürlü üzük, dirhəm, şah dinarı, səməni, qılınc, ox və kaman, mürəkkəbqabı və qələm, at, şahin və gözəl simalı bir qulamla gələr, təzim edər, möbədlərə xas olan ibarələrlə hökmdarı farsca öyər.

Möbədən möbəd tərifini bitirəndən sonra dövlətin yüksək vəzifəliləri gələr, padşahın xidmətində durardılar.

Möbədən möbədin möbədlərə xas olan ibarələrlə öyü söyləməsi

“Ey padşah! Fərvərdin ayında, fərvərdin bayramında Yəzdan və Key dini xatirinə azad ol!

Sürüş sənə alimlik, bəsirət, biliklər tələqin edib.

Aslan təbiətinlə uzun illər yaşa, qızıl taxtında şad ol!

Həmişə ata-baba adətlərinə cömərdliklə, ləyaqətlə əməl et, ədalətli və doğru ol!

Qoy saçın ağarmasın, qoy səməni kimi cavanlıq tərəvəti səni tərək etməsin!

Qoy atın cəld və qələbə gətirən olsun!

Qoy sənin qılıncın bərq vursun və düşmənlərə ölüm gətirsin!

Qoy sənin şahinin alıcı və ovda uğurlu olsun!

Qoy sənin işlərin oxun kimi düz olsun!

Daha bir ölkəyə sahib olasan, taxtında dirhəmli-dinarlı olasan!

Qoy istedadlı və bilikli adam sənin yanında qiymətə minsin və məvacib alsın!

Qoy sənin sarayın çiçəklənsin və ömrün uzun olsun!”.

Möbədən möbəd bunları söyləyəndən sonra şərəbdən bir qurtum içərək camı padşaha verərdi. Şahın o biri əlinə səməninə uzadar, dirhəm və dinarı isə onun taxtının yanına qoyardı.

Bununla möbədən möbəd arzu edərdi ki, novruz günü, yeni ildə hökmdarların ilk baxışdanca gördüyü şeylər onları növbəti ilə qədər şad-xürrəm etsin və padşah bu şeylərlə birgə səadət içində olsun.

Bu şeylər hökmdarları xoşbəxt edər, çünki dünyanın şadlığı və sahmanı padşahların hüzuruna gətirilən bu şeylərdədir.

İndi qızılın faydası və xüsusiyyətlərinə keçək və bu haqda söz söyləyək.

Məsəl var deyərlər ki, qızıl bütün gövhərlərin şahı və şahların bəzəyidir.

Qızıl və onun haqqında bilinməsi lazım gələnlər

Qızıl Günəşin cövhəridir. Gümüş isə Ayın iksiridir.

Mədəndən ilk qızıl və gümüş çıxaran insan Cəmşid olub. O, mədəndən qızıl və gümüş çıxaranda əmr etdi ki, qızıldan Günəş dairəsinə bənzəyən bir girdə lövhə düzəltsinlər və hər iki tərəfinə Günəşin şəklini həkk etsinlər.

Dedilər ki, Günəş göyün şahı olduğu kimi, qızıl da insanların Yerdəki şahıdır.

Sonra gümüşdən Aya oxşar bir dairə qayırdılar və onun da hər iki üzündə Ayın şəklini həkk etdilər.

Söylədilər ki, Ay səmanın hakimi olduğu kimi, gümüş də Yer üzündə insanların xudasıdır.

Əlkimyanın allahı olan qızılı *"şəms-i nəhar ül-cəd"*, yəni "səadət gününün günəşi", gümüşü isə *"qəmər-i leyl ül-cəd"*, yəni "xoşbəxtlik gecəsinin ayı", mirvarini də *"kəvakib-i səma ül-ğəni"*, yəni "sərvət səmasının ulduzu" adlandırırlar.

Bəzi uzaqgörən adamlar qızıla *"nar-i şita ül-füqəra"*, yəni "kasıblıq qışının alovu", digərləri isə çox dəqiq olaraq *"ləhləh-i qülub-ül-ücalə"*, yəni "böyüklər qəlbinin fərəhi", bir paraları *"nərcisi-rövzət ül-mülk"*, yəni "padşahlıq bağının nərgizi", bir qisim ayrı şəxslərsə *"qürrətə eyn əd-din"*, yəni "dinin gözünün işığı" demişlər.

Qızılın bütün gövhərlərdən üstünlüyünü insanın bütün başqa heyvanlardan üstünlüyünə bənzədirlər. Qızılın xüsusiyyətlərindən biri budur ki, ona tamaşa etmək gözlərə işıq və ürəyə sevinc verir.

Digər keyfiyyəti odur ki, qızıl insanı cəsarətli edir, aqlını möhkəmləndirir.

Üçüncüsü odur ki, qızıl sifətin gözəlliyini artırır, gənclik tərəvəti gətirər və qocalığı uzaqlaşdırar, dördüncüsü odur ki, həzzi çoxaldar və eys-ışrəti insanların nəzərində daha dəyərlidir.

Əcəm padşahları qızılı o qədər yüksək qiymətləndirirdilər ki, iki qızıl əşyanı heç kimə verməzdilər.

Biri qızıl cam, digəri üzəngi.

Qızılın xüsusiyyətləri haqqında deyərdilər ki, əgər körpə uşağa qızıl kuzədən süd versən, o, gözəl danışar, insanlara suyu şirin gələr, qorxmaz olar, ürəkətmə xəstəliyinə tutulmaz, yuxuda qorxmaz.

Balaca uşağın gözünə qızıl çubuqla sürmə çəksən, o, toyuq korluğuna tutulmaz, göz sulanmasından əziyyət çəkməz, üstəlik, görmə qabiliyyəti də artar.

Şahinin ayağını qızıl zəncirlə bağlasan, o, şikar əsnasında daha da cəsarətli olar. Hər bir yara qızıl vasitəsilə daha tez sağalar, amma yeri qalar.

Ona görə də dövlətlilərin arvadları öz oğul və qızlarının qulağını qızıl iynə ilə deşirlər və bu deşik tutulmur.

Qızıl kuzədən su içmək canı titrətmədən uzaq edər və ürəyi şadlandırır.

Buna görə də təbiblər fərəhləndirici vasitələr içində qızılı, gümüşü, mirvarini, udu, müşkü və ipəyi xatırladırlar.

Ürəyin kədərdən, ya narahatlıqdan olan hər bir zəifliyini qızıl və gümüşlə sağaltmaq olar, babasili müşk, ud və ipəklə müalicə etmək mümkündür, qan təzyiqinə kəhrəba və quru meyvə, qan qatılığına isə mirvari və ipəklə çarə qılmaq olar.

Dəfinənin əlamətləri haqqında

Xəzinə, ya dəfinə olan yerdə qar qalmaz və tez əriyər. Əkilməmiş sahədə reyhan bitirsə, bu, həmin yerdə dəfinə olmasının əlamətlərindəndir.

Yaşayış yerindən uzaqda, dağ ətəyində küncüt, ya badımcan budağı görsələr, bilərlər ki, orada dəfinə var.

Əgər şoran torpaqda bir öküz dərisi ölçüsündə yaxşı torpaq, ya möhür düzəltməyə yarayan gil olsa, yəqin edərlər ki, orada dəfinə var.

Leş olmayan bir yerdə topa ilə kərkəs görsələr, müəyyən edirlər ki, orada da dəfinə var.

Yağış yağanda çökək olmayan bir yerdə su yığılırsa, bilərlər ki, orada dəfinə var.

Qışda görsələr ki, başqa hər yerdə qar qaldığı halda bir parça yerdə qar oturmayıb tez əriyir, məlum eləyərlər ki, orada dəfinə var.

Üstünə yağ sürtülmüş kimi görünən, amma yağış və suyun islatmadığı bir daş görsələr, bilərlər ki, orada dəfinə var.

Qırqovulla kəkliyi yerə birgə enən, oynayıb şənlənən görsələr, ya görsələr ki, arılar bivaxt bir yerə yığışırlar, ya müşahidə etsələr ki, ağacın bir budağı başqa budaqlardan ayrıca bitib, həm də digər budaqlardan daha böyükdür, o budağın istiqamətində dəfinə olduğunu müəyyənləşdirərlər.

Bütün bunları müşahidə qabiliyyəti iti olan adamlar müxtəlif vasitələrlə ona görə müəyyənləşdirmişlər ki, lazım olanda bu dəfinələri tapa bilsinlər.

Qızılı bir çənə, ya mis, yaxud da şüşə qabın içərisinə yığmadan elə birbaşa torpağa basdıran kəs bir il sonra həmin qızılı çıxarmaq istəyəndə onu yerində tapmaz. Güman edər ki, qızılı kimsə oğurlayıb. Amma əslində qızıl bir qədər dərinə işləmiş olar. Çünki qızıl çox ağırdır və suya çatana qədər həmişə yerin dərinliyinə çökür.

Qızılın qüvvəti barədə bir neçə hekayəti yada salaq.

Hekayət. Bir gün Nuşirəvan başını qırxdırmaq üçün bərbəri sarayının bağına çağırırdı.

Bərbər əlini onun başına qoycaq qayıtdı ki, əlahəzrət, qızınızı mənə ərə versəniz, sizi Bizans ölkəsinin dərdi-sərindən azad edərəm.

Nuşirəvan öz-özünə dedi ki, bu adam niyə belə danışır?

Bərbərin bu sözləri deməsinə çox təəccübləndi. Lakin bərbərin əlindəki ülgücün qorxusundan bir şey söyləməyə cəsərət etmədi və belə cavab verdi: “Başımı qırxdı qurtarandan sonra böyük məmnuniyyətlə!”.

Bərbər Nuşirəvanın başını tərəş edib gedəndən sonra hökmdar bu əhvalatı Büzürməhrə danışdı.

Büzürməhr bərbəri gətizdirməyi əmr etdi və ondan soruşdu: “Sən əlahəzrətin başını qırxdı ona nə demisən?”.

Bərbər cavab verdi ki, heç nə.

Onda Büzürməhr hökmdarın başını qırxdırmaq üçün bərbərin dayandığı yeri qazmağı əmr etdi. Oradan o qədər var-dövlət tapdılar ki, sayı-hesabı yox idi.

Büzürməhr dedi: “Əlahəzrət! Bərbərin söylədiyi sözləri əslində o özü deməyib. O sözləri xəzinə deyib. Çünki bərbərin əli əlahəzrətin başının üzərində, ayaqları isə bu xəzinənin üstündə olub. Ərəblər deyərlər: “Ayağı altında xəzinə görə adam öz ləyaqətindən artığını tələb edər”.

Hekayət. Pənnə Xosrova xəbər verdilər ki, Amulda bir nəfər viranə bir torpaq sahəsini alıb və orada çəltik əkib. İndi orada elə düyü bitir ki, heç yerdə o cürəsi yoxdur və hər il min dinar gəlir gətirir.

Pənnə Xosrov o torpaq üçün nə qədər məbləğ istənilsə, ödəyərək ərazini aldı və sahəni qazmağı əmr etdi. Həmin yerdə o, Xosrov dinarı ilə dolu qırx çən tapdı və söylədi ki, çəltik sahəsindəki məhsul bolluğunun səbəbi bu xəzinənin gücündən idi.

Hekayət. Sözlərinə etimad bəslədiyim dostumdan eşitmişəm ki, Buxarada bir dəli qadın olur. Arvadlar onu çağırıb məsxərəyə qoyar, onunla oynayaraq sözlərinə gülüşərlərmiş.

Bir gün bir evdə həmin dəli qadına ipək paltar geyindirir, boyun-boğazına qızıl və qiymətli daş-qaş salırlar. Deyirlər ki, səni ərə veririk. Ömründə bu qadının qızılı, qiymətli daş-qaşları olmayıbmiş və öz üstündə bu gövhərləri görəndə birdən o, ağıllı sözlər danışmağa başlayır. Camaat elə zənn edir ki, dəli qadın sağaldı. Amma üstündəki bütün bər-bəzəyi geri alan kimi o, yenidən havalanır.

Söyləyirlər ki, dövlətlilər qadınla, ya kənizlə yaxınlıq etmək istəyəndə öz bellərinə qızıl kəmərlər bağlayar və qadına da bəzənməyi əmr edirdilər. Deyərdilər ki, əgər belə etsək, oğlumuz igid, mütənasib bədənli, göyçək simalı, ağıllı olar, xalqın qəlbinə şirin gələr.

Xanımlar oğul doğanda beşiyin ətrafına qızıl və gümüş pullar asar və deyərdilər: “Bu iki şey insanların hakimidir”.

QAYNAQ:

خیام، عمر. (۱۳۱۲). نوروزنامه، با مقدمه و حواشی و فرهنگ به سعی و تصحیح مجتبی مینوی، تهران: کتابخانه کاوه

Omar Khayyam's Letter on Nowruz

Translated from Persian by **RAFAEL HUSEYNOV****

Summary

Ghiyas al-Din Abu al-Fath Omar ibn Ibrahim Khayyam Nishapuri (May 18, 1048 – December 4, 1131), renowned throughout the world very long ago, entered human history as a brilliant astronomer, mathematician, philosopher, and unrivaled master of rubaiyat. Omar Khayyam's twenty treatises on various fields of knowledge were famous for centuries in the medieval Muslim East, and thanks to their depth and innovation they constantly remained at the center of attention, positively influencing the development of astronomy, algebra, geometry, mineralogy, philosophy, and other sciences. Notwithstanding he was recognized and considered a great scholar in the East, the 1859

** Academician; National Museum of Azerbaijan literature named after Nizami Ganjavi; rafaelhuseyn@yahoo.com; <https://orcid.org/0009-0001-4672-0519>.

translation and publication of 100 of Khayyam's rubaiyat by the English explorer and poet Edward FitzGerald (1809–1883) quickly made him a favorite of Europe and America, and soon earned him international popularity as a poet rather than a scholar. Due to this sudden rise to fame Omar Khayyam is currently the most translated oriental poet into all the languages of the world.

Khayyam's rubaiyat have been translated into Azerbaijani by poets of diverse generations in both South and North Azerbaijan. Among these translations, those by Mikayil Mushfig, Mirmehdi Seyidzada, and Akram Jafar have enjoyed the greatest popularity. Although Omar Khayyam's rubaiyat were repeatedly published in Azerbaijan throughout the 20th and early 21st centuries, unfortunately, his other valuable works in Persian and Arabic remain untranslated into Azerbaijani. One of the works attributed to Khayyam is "Nowruznama," dedicated to the history and traditions of the Nowruz holiday, and also reflecting a number of interesting details related to the science of life, adorned with captivating stories. Until now, this work has not been presented to Azerbaijani readers in a translation into our native language. We translated this work into our native language and wrote an extensive preface for it, examining the issues of the historicity of the work and its other merits.

Keywords: *Khayyam, rubaiyat, international popularity, translations, nowruznama, historicity*

Послание Омара Хайяма о Новрузе

Перевод с персидского: **РАФАЭЛЬ ГУСЕЙНОВ*****

Резюме

Гиясаддин Абу-ль-Фатх Омар ибн Ибрагим Хайям Нишапури (18 мая 1048 — 4 декабря 1131), который уже очень давно принадлежит всему миру, живет в истории человечества как гениальный астроном, математик, философ и несравненный мастер рубаи. Около 20 трактатов Омара Хайяма, относящихся к различным областям знаний, на протяжении столетий были знамениты на мусульманском Востоке в период Средневековья; неизменно оставаясь в центре внимания благодаря своей глубине и новаторству, они оказали положительное влияние на развитие астрономии, алгебры, геометрии, минералогии, философии и других наук. Хотя Восток знал и принимал его как великого ученого, издание в 1859 году английским исследователем и поэтом Эдвардом Фицджеральдом (1809–1883) переводов 100 рубаи Хайяма за короткое время сделало его любимцем Европы и Америки, и вскоре прославило в мире скорее как поэта, нежели ученого. Результатом этой внезапной славы стало то, что Омар Хайям сейчас является восточным поэтом, чьи стихи наиболее часто переводятся на языки мира.

Рубаи Хайяма переводились на азербайджанский язык поэтами разных поколений как на Юге, так и на Севере. Среди этих переводов наибольшее признание получили работы Микаила Мушфига, Мирмехди Сеидзаде и Акрама

*** Академик; Национальный Музей Азербайджанской Литературы имени Низами Гянджави; rafaelhuseyn@yahoo.com; <https://orcid.org/0009-0001-4672-0519>

Джафара. Несмотря на то, что в Азербайджане рубаи Омара Хайяма неоднократно издавались на протяжении всего XX века, а также в наступившем XXI столетии, к сожалению, другие его ценные труды на персидском и арабском языках до сих пор не переведены на азербайджанский. Одним из произведений, приписываемых Хайяму, является «Новрузнаме» — труд, посвященный истории возникновения и традициям праздника Новруз, отражающий ряд интересных подробностей, связанных с наукой о жизни, и украшенный пленительными повествованиями. До настоящего времени он также не был представлен азербайджанскому читателю в переводе на наш родной язык. Переведя данное произведение на наш родной язык, мы написали к нему обширное предисловие, в котором проследили вопросы историчности труда и другие его достоинства.

Ключевые слова: Хайям, рубаи, трактаты, переводы, Новрузнаме, историчность

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.02.2026
Çapa qəbul tarixi: 28.02.2026
Çap olunma tarixi: 10.03.2026